

Robert ARZUMANOW¹
Sergij LEBEDIEW²

ДЕТЕРМІНАНТИ ПОДОЛАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Рассмотрены причины циклического развития рыночной экономики и факторы экономического роста – состояние производственных сил и производственных отношений. Раскрыта концептуальная сущность главных проблем организации производства любой общественно-экономической формации. Исследована каждая из трех общепринятых проблем. Предложена новая трактовка первой и третьей проблемы. Получен вывод о том, что пути преодоления кризисных ситуаций находятся в организационно-управленческой системе.

DETERMINANTY POKONANIA KRYZYSU GOSPODARCZEGO W UKRAINIE

W artykule rozpatruje się przyczyny cyklicznego rozwoju gospodarki rynkowej oraz czynniki wzrostu ekonomicznego – stan sił wytwórczych i stosunków produkcyjnych. Przedstawiono konceptualną istotę podstawowych problemów organizacji produkcji w dowolnej społeczno-ekonomicznej formacji. Zaproponowano nowe rozwiązania ogólnych problemów w zwalczaniu kryzysu. Sformułowano wnioski, stwierdzające, że źródła przezwyciężenia sytuacji kryzysowych tkwią w doskonaleniu systemu organizacji i zarządzania.

1. ВСТУП

Швидкоплинність настання кризи в Україні в період 1991-1997 рр., падіння внутрішнього національного продукту (ВНП) на 65-67% і повільне нарощування обсягів виробництва з 1999 р. у межах 1-3% ВНП, свідчить про те, що економічне зростання залежить не тільки від глибокої і системної реформації, що спричиняє кардинальну зміну соціальних, економічних і культурних координат розвитку [1, с.68]. З 2000 року намітився вихід України із затяжної економічної кризи, але у 2008-2009 рр. економічна криза знову призвела до падіння виробництва. За попередніми прогнозами ВВП України мав знизитись у 2009 р. на 5% але реально він знизився за перший квартал на 20.3%, за третій квартал 2009 р. у порівнянні з аналогічним періодом 2008 р. на 15.9% [4].

Перехідний період, у якому перебуває економіка України, має свої об'єктивні внутрішні закономірності. Виявлення умовного механізму, внаслідок цього,

¹ Robert Arzumanow, kandydat nauk technicznych, docent, Finansowo-Ekonomiczna Akademia w Feodosji, Ukraina.

² Sergij Lebediew, członek Akademii, Finansowo-Ekonomiczna Akademia w Feodosji, Ukraina.

є актуальною проблемою, осмислення якої дозволить оптимізувати шляхи виходу з кризового стану економіки.

Глобалізація господарських зв'язків є наслідком прагнення розвинутих країн і транснаціональних корпорацій до поділу і переділу ринків і власності цивілізованими методами. Тому причини кризових явищ не завжди очевидні і потребують глибокого аналізу. З наукової точки зору такий аналіз необхідний внаслідок того, що, не встановивши справжньої причини, теорія не може запропонувати діючі засоби виходу країни з кризового стану.

Назвати однозначно причину коливального розвитку ринкової економіки – дуже важка справа. Тому багато сучасних економістів обмежуються загальними посиланнями на те, що причини циклічного коливання закладені в складному і суперечливому характері різноманітних сил і чинників, що впливають на розвиток ринкової економіки.

Якщо спробувати синтезувати наведене вище, то економічні цикли і кризові явища виникають з причин, які, з одного боку, можна віднести до порушень у сфері попиту, наприклад, унаслідок зміни фіскально-грошової політики або зміщень у рівні інвестиційних витрат, а з іншого боку – у сфері пропозиції, наприклад, у результаті технічних і технологічних нововведень і коливання цін на ресурси. Одні підходи припускають самовідновлення рівноваги за допомогою ринкових механізмів, інші – ні.

Проте існують і деякі інші причини кризових явищ, для виявлення та аналізу яких доцільно розглянути:

- фактори економічного зростання;
- головні проблеми економічної організації суспільного виробництва.

2. ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Стратегія розвитку України на початку XXI століття повинна будуватися з урахуванням глобалізації світових господарських зв'язків, що відкривають, з одного боку, нові можливості, а з іншого боку – небезпеки і загрози. Країни з перехідною економікою знаходяться в особливо скрутному стані і незважаючи на те, що глобалізація є об'єктивним процесом, вони можуть бути втягнуті в процеси глобальної трансформації й інтеграції, не створивши для цього відповідних умов усередині країн. З'являються єдині принципи і «правила гри», світова економіка стає єдиним ринком і виробничою сферою, національна економіка інтегрується в світове господарство. При цьому виникає природний поділ праці, у якому кожна країна повинна використовувати свої порівняльні переваги. Однак, ринковий механізм, не забезпечуючи рішення соціальних задач, поставлених Україною, підказує необхідність підвищення відповідальності всіх суб'єктів господарської діяльності, у тому числі національних урядів і міжнародних інститутів [2, с. 53]. Якщо програма дій, прийнята ООН для досягнення «глобалізації з людським обличчям», має за мету: зменшення загроз, викликаних плинністю фінансових потоків; розробка технологій для викорінювання убогості; зменшення розриву між бідними і багатими країнами, то, отже, такі небезпеки і загрози, на шляху процесу глобалізації, існують.

Визначення факторів, що найбільше впливають на економічний зростання доцільно провести на базі дослідження категорії «суспільне виробництво» в науковій літературі.

Виробництво є процесом створення матеріальних і нематеріальних благ – товарів

і послуг, необхідних для існування і розвитку суспільства. Воно є природною умовою людського життя та існує на всіх етапах розвитку людського суспільства. Його зміст визначає процес праці, що включає наступні три моменти [3, с. 38]:

- доцільну діяльність, тобто саму працю;
- предмет праці, тобто все те, на що спрямовано доцільну діяльність;
- засоби праці, насамперед знаряддя праці, за допомогою яких предмети праці перетворюються в засоби для задоволення потреб споживачів.

Виробництво матеріальних і нематеріальних благ завжди є суспільним виробництвом, що має дві сторони: продуктивні сили, що виражають відношення суспільства до сил і предметів природи, опановуючи якими, люди добувають матеріальні блага, і виробничі відносини, які характеризують відносини людей у процесі виробництва. Виробництво, як єдність продуктивних сил і виробничих відносин, складає спосіб виробництва матеріальних благ, що визначає характер суспільства.

Оскільки розгляд зазначених понять проводиться з метою виявлення факторів економічного зростання, слід зазначити, що загальним для всіх країн є наявність певного рівня розвитку продуктивних сил. Специфічними для різних країн стають відносини власності і відповідні їм соціально-економічні відносини, з урахуванням яких повинний здійснюватися менеджмент на всіх рівнях: мега-, макро- і мікрорівнях.

3. КОНЦЕПТУАЛЬНА СУТНІСТЬ ГОЛОВНИХ ПРОБЛЕМ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА

Економічна ситуація останнього десятиріччя в Україні характеризується незначним зростанням суспільного виробництва, поживаленням ділової активності, зростанням імпортозаміщення. У цих умовах, особливу актуальність набуває виявлення сутності проблем, які виникають у реальному виробництві.

Виявлення діючих у виробничих системах закономірностей дозволить, у науковому плані, з'ясувати методологію менеджменту, а в практичному аспекті – оптимізувати прийняття управлінських рішень на мікро-і макрорівнях.

Економічне життя суспільства формується в результаті дій домогосподарств, груп, фірм. Наслідки цих дій призводять до результатів, які визначають загальні тенденції розвитку економіки. Оскільки вивчення кожного з прийнятих рішень неможливе, аналіз тенденцій проводять з урахуванням принципів поведінки домашніх господарств бізнесу і держави, які утворюють у сукупності економічну систему.

Центральними проблемами будь-якої економічної системи вважають [1, с. 68]:

1. Які товари і послуги мають бути вироблені?
2. Як будуть вироблятися товари, тобто за допомогою яких ресурсів і якої технології вони повинні бути виготовлені?
3. Для кого призначаються вироблені блага, тобто хто повинен мати у своєму розпорядженні ці товари і послуги і отримувати з них користь? Або, інакше, як має розподілятися валовий національний продукт між різними індивідуумами, домашніми господарствами і фірмами?

Задамося питанням: чому, **перша проблема**, «що виробляти?», є основною проблемою всіх соціально-економічних систем? Глобалізація господарських зв'язків, відкритість економік і ринків призвели до того, що товари і послуги першої необхідності є і виробляються у всіх країнах; наукоємні товари і послуги для

задоволення потреб більш високого порядку можуть імпортуватися. Оскільки створення товару або послуги, що не має аналогу, тобто товару – справжньої новинки, є достатньо рідкісним явищем, оскільки ринок пропонує множину товарів, їхніх аналогів або замінників, тому задача, «що виробляти?», означає питання: що ми могли б виробляти з конкурентноспроможних товарів? Таким чином, у ситуації, що склалася, виробник вирішує задачу, що він зміг би виробляти, витрачаючи меншу кількість ресурсів порівняно з конкурентом, за умови забезпечення таких самих або вищих якісних характеристик товару. Конкурентноспроможні параметри товару дозволять реалізувати його на ринку. Оскільки виробляти необхідно те, що буде продано на ринку, початкова частина першої проблеми може бути сформульована як: яке економічне благо необхідне ринку, і чи можемо ми зробити його з кращими економічними, технічними і нормативними параметрами, ніж це роблять наші конкуренти?

Логічно поставити запитання - «скільки виробляти?». Природно, стільки, скільки може бути продано. Це та кількість, яка відповідає потребам споживачів, яких необхідно визначити. Таким чином, перед тим, як вирішувати «скільки виробляти?», необхідно визначити, «для кого виробляти?», тобто хто повинен мати у своєму розпорядженні ці товари і отримувати з них користь. Тільки після проведення маркетингових досліджень ринку, які містять: аналіз товару, сукупного попиту-пропозиції, конкуренції, сегментації споживачів, визначення повної ємності ринку й обсягу власної ринкової ніші, виробник може одержати відповідь на друге запитання, «скільки виробляти?».

Отже, більш повне формулювання першої проблеми може бути таким: що, для кого і скільки виробляти?

Подібна постановка питання дозволяє врахувати один із головних чинників: обсяги ринку і тенденції його розвитку, виходячи з аналізу існуючої і прогнозованої економічної ситуації.

Друга проблема вирішує, за допомогою яких ресурсів та їхніх комбінацій, за допомогою яких технологій будуть вироблені економічні блага. Після отримання відповіді на запитання – «скільки виробляти?», – рішення про технологію виробництва може бути прийняте на основі аналізу кількісних економічних показників, що забезпечують ті або інші технології. Обираючи засоби виробництва, необхідно враховувати тривалість життєвого циклу технології і товару, тенденції і прогнози обсягу продажів, можливості «завоювання» або організації ринків збуту, зниження витрат виробництва, еластичність попиту та інші.

У поняття «технологія» в даному випадку входить не тільки технологічний процес основного виробництва, але й планування, організація, мотивація, контроль, тобто весь спектр менеджменту від етапів розробки до виготовлення, експлуатації і утилізації товару. До технологій, у рамках другої проблеми, варто відносити засоби дослідження потреб, створення товару – від ідеї до практичної реалізації, просування товару від виробника до споживача, мистецтво розроблення і проведення маркетингових заходів.

Таким чином, запитання – «як виробляти?» торкається всіх аспектів стану продуктивних сил і розвитку виробничих відносин. З огляду на те, що метою фірми в довгостроковому плані є одержання прибутку, другу проблему доцільно розглядати у всіх аспектах технології маркетингового менеджменту на базі економічного аналізу мікросистеми.

Третя проблема, в проведеному аналізі, стала частиною першої, тому що питання, «для кого виробляти?», повинно передувати питанню, «скільки виробляти?». Тому в існуючій постановці третя проблема розв'язується раніше. Але розглянемо сутність складових першої і другої проблем.

Перша, вирішуючи завдання – «що виробляти?», – визначає предмет праці. Друга проблема визначає, за допомогою яких ресурсів – праця, земля, капітал, підприємництво – буде вироблений товар. Таким чином, перша і друга проблеми визначають продуктивні сили, необхідні для виробництва товару. Проте суспільне виробництво функціонує у взаємозв'язку продуктивних сил і відповідних їм виробничих відносин, яка не може не враховуватися при аналізі основних чинників розвитку економічної системи. Інакше слід було б погодитися з тим, що взаємовідносини суб'єктів господарювання не є частиною виробничих відносин і основою будь-якої економічної формації.

Капіталістичний спосіб виробництва на ранніх стадіях свого розвитку породив приватну форму привласнення результатів, тобто і виробництво, і привласнення носили приватний характер. До кінця XIX сторіччя виробництво перетворилося на суспільне. Представник класичної школи політичної економії Д. Рікардо вважав, що причиною нерівномірного розвитку економіки є несправедливість в розділенні результатів праці. Т. Мальтус відзначав, що попит має тенденцію постійно відставати від пропозиції, оскільки робочі на свою заробітну платню купують лише частину продукції, а інша її частина не знаходить збуту. К. Маркс показав, що в умовах капіталізму виникає глибока суперечність між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення. Ця суперечність позначається в диспропорціях між виробництвом і споживанням, заощадженнями і інвестиціями і т.п.

Отже, як третя проблема будь-якої суспільно – економічної системи можна розглянути питання: як розподіляти одержаний від реалізації прибуток?

Останній висновок потребує деяких пояснень. В процесі виробництва взаємодіють власники ресурсів (праця, земля, капітал, підприємництво): людина (робочий), держава, власник капіталу, постачальники, посередники. Кожний з них, вкладаючи у виробництво товару свою власність, має право на отримання певного прибутку. Оптимізація розподілу в більшості випадків суб'єктивна, що і приносить у виробничі відносини суперечності. Це є третьою проблемою економічної організації суспільства.

До яких наслідків може привести неоптимальний розподіл одержаного прибутку?

Відповісти на поставлене питання можна з використанням аналізу тенденцій розвитку економічної системи. Допустимо, що в короткостроковому періоді система знаходиться в рівновазі (рис. 1) - попит $D - D$ задовольняє пропозицію $S - S$.

Якщо підприємець залишає велику частину прибутку для власного споживання або розвитку фірми, знижується сукупний попит власників ресурсів, які беруть участь в процесі виробництва.

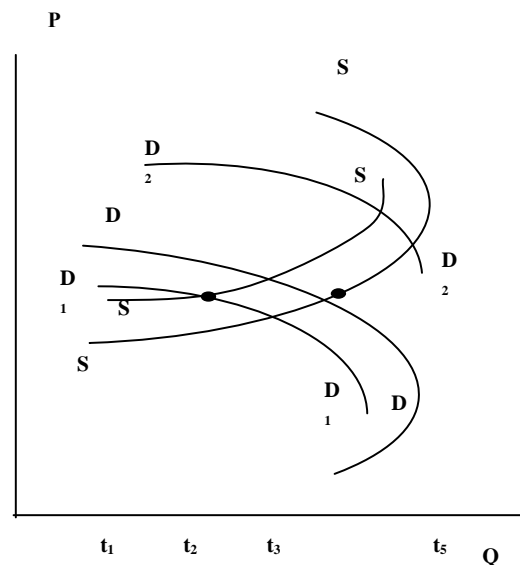

Рис. 1. Тенденції розвитку економічної

До складу їх входять: постачальники сировини, матеріалів, енергоносіїв, транспорту, що комплектує; основні, допоміжні і обслуговуючі робочі і персонал; власники бюджетних і позабюджетних фондів, в які поступають податкові платежі. Прибуток відмічених учасників процесу виробництва інтегрується в сукупний попит. У разі зменшення попиту крива $D - D$, переміщається в положення $D_1 - D_1$, знижуючи рівноважні ціни і кількість споживаних товарів. Підприємець, відповідно до законів ринку, в такий період часу реагує на зменшення ціни зниженням об'єму виробництва, внаслідок чого крива $S - S$ переміщається в положення $S_1 - S_1$. На ринку встановлюється нова рівновага, але з меншим значенням виробленого і придбаного товару. Отже, економічна система зміщується вліво, відображаючи негативний темп економічного зростання.

Якщо підприємець велику частину прибутку передає учасникам процесу виробництва, залишаючи на розвиток фірми об'єм, недостатній для забезпечення інтенсивного відтворення, то порушення рівноваги має такий механізм. Попит на товари збільшується, а $D - D$ займає положення $D_2 - D_2$. Оскільки підприємець навіть в довгостроковому плані не може, в результаті недостатності інвестиційних засобів, розвивати виробництво, збільшення ціни викликає звернення споживачів до імпортних товарів, знижуючи попит і, відповідно, об'єми виробництва вітчизняних товарів. Виникає порушення звернення товарних і грошових потоків у вітчизняній економічній системі, що викликає її зрушення знову ж таки вліво з негативними темпами економічного зростання.

Описані наслідки в перехідний період постійно присутні. Перевищення темпів зростання доходів учасників процесу виробництва над темпами зростання продуктивності приводить до інфляційних явищ. Зниження прибутків, зокрема від високих податків, зменшує платоспроможний попит і об'єми закупівель, приводячи до кризи недовироблення.

Оптимізація суперечностей, які виникають, залежить від якісного стану суб'єктів ринку: домогосподарств, бізнесу, держави. Отже, проста, на перший погляд, третя проблема є комплексною і залежною від рівня розвитку суспільства.

4. ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволяє внести такі пропозиції:

1. Склад, зміст і черговість рішення питань першої проблеми суспільного виробництва доцільно формулювати і розкривати по схемі: що? для кого? скільки виробляє?
2. Друга проблема розв'язується із застосуванням комплексу менеджменту, економічного аналізу мікросистеми і оптимізацією всіх аспектів поняття «технологія» та формулюється – як виробляти?
3. Третю проблему рекомендується розглядати з погляду того – як розподіляються одержані прибутки між власниками ресурсів, які беруть участь в процесі виробництва?
4. Оптимізація проблем суспільного виробництва вирішується через регуляцію якісного стану продуктивних сил і виробничих відносин, причому в процесі підвищення їх якості повинні брати участь і нести відповідальність всі суб'єкти господарювання: держава, бізнес, домогосподарства.

Запропоноване трактування головних проблем суспільного виробництва дозволить застосувати маркетинговий похід (при вирішенні першої проблеми), забезпечить впровадження в реальну економіку досягнення науково-технічного прогресу (при вирішенні другої проблеми) і, що саме головне, створить передумови об'єднання суб'єктів господарювання (при вирішенні третьої проблеми).

Україна, як і багато інших країн, що трансформують економіку, в результаті порушення інтеграційних зв'язків, які існували раніше, переживає етап недовироблення. З подібних кризових ситуацій кожна країна виходить своїми методами реформування у зв'язку з тим, що рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин різний. Тому доцільно шляхи подолання більшості економічних проблем шукати в системі організаційно-управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

- [1] Арзуманов Р.М. До питання про концептуальну суть головних проблем організації виробництва // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 96. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. – С. 67-72
- [2] Арзуманов Р.М. Розвиток регіонів в умовах трансформаційної економіки // Теорії мікро-макроекономіки. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу і аспірантів / За ред. професорів Мальчина Ю.М., Ніколенка Ю.В. Випуск 21. – Київ. – 2005. - С. 50-55
- [3] Верба С.Й. Арзуманов Р.М. Менеджмент сталого розвитку регіонів // Теорії мікро-макроекономіки. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу і аспірантів / За ред. професорів Мальчина Ю.М., Ніколенка Ю.В. Випуск 31. Том 2. – Київ. – 2008. - С. 35-40
- [4] Інтернет ресурс: [uk.wikipedia.org/.../Фінансово-економічна криза 2008-2009 року в Україні](http://uk.wikipedia.org/.../Фінансово-економічна_криза_2008-2009_року_в_Україні).

DETERMINANTS OF OVERCOMING ECONOMIC CRISIS IN UKRAINE

Reasons of cyclic development of the market economy and factors of economic growth – conditions of the productive forces and production relationships – are considered. Conceptual essence of the main problems of production organization of any socioeconomic formation is revealed. Each of the three generally accepted problems is studied. The new interpretation of the first and the third ones is suggested. The conclusion is made that the ways of overcoming crisis situations lay in the organizational-management system.